

Τα ιστορικά κέντρα των Βορειοελλαδικών πόλεων και η μεταπολεμική ανοικοδόμηση

Μέσα στα όρια του νεοελληνικού κράτους, οι πόλεις της Βόρειας Ελλάδας παρουσιάζουν μια σειρά από ιδιαιτεριότητες, έκδηλες ιδιαίτερα στα ιστορικά τους κέντρα. Οι ιδιαιτεριότητες αυτές επηρεάζουν τη μεταγενέστερη αρχιτεκτονική και πολεοδομική μορφολογία των βορειοελλαδικών πόλεων και απαιτούν μίαν ιδιαίτερη αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής τους κληρονομιάς, η οποία θα στηρίζεται στην κατανόηση και ερμηνεία της ιστορίας τους.

Θα αναφέρουμε δύο λόγους στους οποίους οφείλεται η ιδιότητα εξέλιξη αυτών των πόλεων: Τη γεωγραφική τους θέση και την καθυστερημένη απόσπασή τους από την Οθωμανική αυτοκρατορία. Σε αντίθεση με τις πόλεις της Νότιας Ελλάδας, ήταν πολύ πιο οργανικά ενταγμένες στον οικονομικό και πολιτικό χώρο των Βαλκανίων και βρίσκονταν πάνω στο δίκτυο μεγάλων εμπορικών δρόμων Δύσης - Κωνσταντινούπολης και Κεντρικής Ευρώπης - Μεσογείου. Η θέση τους αυτή προσέδωσε διεθνή σημασία σε ορισμένες (π.χ. Θεσσαλονίκη) και ανέδειξε άλλες (Ξάνθη, Σέρρες, Βέροια, Ιωάννινα) σε σημαντικά τοπικά κέντρα. Στη διαμόρφωση ενός τύπου βορειοελλαδικής πόλης με κοινά βασικά χαρακτηριστικά, επέδρασε επίσης το γεγονός ότι αυτές παρέμειναν, για έναν αιώνα σχεδόν μετά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, υπό την Οθωμανική κυριαρχία. Μακριά από την άμεση επιρροή των κοινωνικών, ιδεολογικών και καλλιτεχνικών ρευμάτων που αναστάτωσαν τη Δύση από το 1500 ως το 1900, διατήρησαν σε γενικές γραμμές την παραδοσιακή τους διάρθρωση, τόσο στο κοινωνικό - οικονομικό επίπεδο, όσο και στο πολιτιστικό. Παράλληλα όμως υπέστησαν τις συνέπειες του εκσυγχρονιστικών προσπαθειών της τελευταίας περιόδου του Οθωμανικού κράτους, των οποίων τα ίχνη έχουν αποτυπωθεί στην πολεοδομία και την αρχιτεκτονική τους και σηματοδοτούν το πρόσφατο παρελθόν τους.

Αλέκα Γερόλυμπου, Νίκος Καλογήρου, Νίκος Παπαμίχος, Βίλμα Χαστάογλου.

αρχιτέκτονες - πολεοδόμοι, διδακτική ομάδα του Τομέα Χωροταξικού και πολεοδομικού προγραμματισμού και Σχεδιασμού, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Α.Π.Θ.

Χωρίς να είναι προθεσμία μας εδώ να αναλύσουμε τις δομές του Οθωμανικού κράτους ή τις διαφορές που εμφανίζει η λειτουργία και η συγκρότηση των πόλεων στο πλαίσιο του ως προς τη μεσαιωνική ευρωπαϊκή πόλη, και χωρίς να επεκταθούμε στη συζήτηση των διαφοροτικών διαδικασιών εξέλιξής τους, θα περιοριστούμε στην επισημάνση των βασικών ιστορικών χαρακτηριστικών που συνιστούν και την ιδιότητα των πόλεων της Βόρειας Ελλάδας.

Πρόκειται κατ' αρχήν για κέντρα που έχουν μία συνεχή παρουσία στην ιστορική εξέλιξη της ευρύτερης περιοχής και μία έντονη παράδοση αστικής ζωής.

Σταθερότητα των φυσικών διαθεσίμων πόρων, όρια της ενδοχώρας, συσχέτιση των ευνοημάτων μεταξύ πόλεων και υπαίθρου ή φυλετικών και κοινωνικών ομάδων, επηρεάζουν

καθοριστικά τη δομή και την κατανομή των οικισμών αυτών. Οι γεωγραφικοί παράγοντες θέβαια δεν επικαθορίζουν αποκλειστικά την μορφή και την ιεραρχία του δικτύου των πόλεων, καθώς οι παράγοντες ανάπτυξης και ακτινοβολίας μεταβάλλονται ανάλογα με την ανθρώπινη δραστηριότητα των κατοίκων τους, το επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης της οθωμανικής κοινωνίας, και τα δεδομένα της πολιτικής ιστορίας.

Η συγκέντρωση του πλεονάσματος της υπαίθρου στις πόλεις υλοποιείται μέσα από πολλαπλές αστικές λειτουργίες. Η συλλογή των φόρων από όργανα της κεντρικής διοίκησης, το εμπόριο και οι ανταλλαγές αλλά και η χειροτεχνική ή βιοτεχνική παραγωγή στο πλαίσιο ενός ευνοημένου θρακικού χώρου, αποτελούν χαρακτηριστικά των βορειοελλαδικών

πόλεων. Η σύνθεση του πληθυσμού είναι πολυεθνική (Έλληνες, Τούρκοι, Εβραίοι καθώς και Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρουμάνοι, Ταϊγγάνοι) ενώ το ελληνικό στοιχείο σε ορισμένες περιπτώσεις μειοψηφεί. Οι εθνικοβραχσκευτικές ομάδες διατηρούν αυτονομή κοινωνική οργάνωση κατά πόλη και γειτονία, ενώ παράλληλα αναπτύσσονται ανεξάρτητες και πολλαπλές διασυνδέσεις - οικονομικές, πολιτιστικές και πολιτικές - με το εξωτερικό και τις αντίστοιχες κοινωνότητες της διασποράς.

Στην αστική τυπολογία και μορφολογία που προκύπτει, μπορούμε να διακρίνουμε ορισμένους ενιαίους χαρακτηριστές. Αυτοί επηρεάζονται θέβαια από τις γεωγραφικές και πολιτισμικές ιδιαιτεριότητες καθώς και από τις σημαντικές διαφορές που απορρέουν από το προηγούμενο ιστορικό παρελθόν, ελληνιστικό, ρω-

1.1. Θεσσαλονίκη 1700. Λιθογραφία του Dapper.

μαϊκό και βυζαντινό. Τα πολεοδομικά ή αρχιτεκτονικά ίχνη του παρελθόντος είναι ορατά στο αστικό τοπίο μέσα από τους διαδοχικούς ιστορικούς μετασχηματισμούς, όσο κι αν

οχυρές θέσεις και περιβάλλεται από τείχη ή οχυρώσεις. Η αμυντική τους λειτουργία χάνει βαθμιαία τη σπουδαιότητά της με τη μακρόχρονη ειρήνη που εξασφαλίζει η ύπαρξη της

διάρθρωση της πόλης. Διακρίνονται με σαφήνεια οι ενότητες - γειτονιές, που καταλαμβάνονται από τις εθνικές και θρησκευτικές κοινότητες. Το μέγεθος, τα όρια και οι πυκνότη-

1.3. Θεσσαλονίκη. Η περιοχή Ροτόντας - Αγίου Παντελεήμονος στα τέλη της δεκαετίας 1960. Εμφάνουν ακόμη ίχνη της παραδοσιακής γειτονιάς.

παραγνωρίζεται ορισμένες φορές η σημασία τους.

Όπόσο οι ιδιαιτερότητες της ιστορίας και της γεωγραφίας αυτού του τύπου δεν εμποδίζουν την ανάπτυξη και παρουσία των καινών χαρακτηριστικών, τα οποία μπορούμε να συνοψίσουμε ως εξής:

Τα όρια μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου διαγράφονται με σαφήνεια, καθώς η πρώτη καταλαμβάνει συνήθως οριοθετημένες φυσικά

Οθωμανικής αυτοκρατορίας και με την διάδοση της νέας τεχνολογίας του πολέμου. Η διατήρηση και η συντήρηση των οχυρώσεων, όπου αυτές υπάρχουν, αποσκοπεί κυρίως στην εξασφάλιση του εσωτερικού ελέγχου της πόλης από την κεντρική εξουσία, την προστασία από επιδρομές, και την ασφάλεια των συνοικιών των διαφόρων εθνοτήτων. Η κλειστή «αμυντική» διάταξη χαρακτηρίζει συχνά και την εσωτερική

1.4. Βέροια, παλιά εβραϊκά σπίτια στην Μπαρμπούτα. Σχέδιο του Perilla, 1932. (Πηγή: Ανθολογία ελληνικής αρχιτεκτονικής, επιμ. Ι. Δημόκοπουλος, ΥΠΕ, Αθήνα 1981).

1.2. Η Θεσσαλονίκη στις αρχές του αιώνα.

τες μεταβάλλονται κατά την εξέλιξη της πόλης. Η φυσική μορφή των ενοτήτων που συγκροτούν τον αστικό χώρο είναι οι οικοδομικές ενότητες - νησίδες με σχετική αυτονομία,

εσωστρέφεια, ημιδημόσιους χώρους που περιβάλλονται από περίκλειστες διατάξεις των κτισμάτων, οργανωμένες γύρω από το θρησκευτικό κτίσμα (εκκλησία, τζαμί, συναγωγή).

τα εμπορικά και χειροτεχνικά καταστήματα. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν στα 1917 το ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης καταστρέφεται, ο Γάλλος πολεοδόμος E. Hébrard που

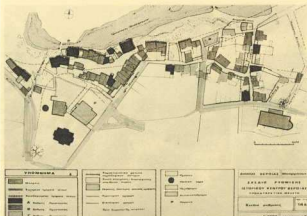
1.6. Καθάλα. Συναϊκία Παναγιά (Πηγή: Μελέτη ΤΕΕ τμ. Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης 1980).

Στις ενότητες αυτές, ενσωματώνονται ορισμένα εργαστήρια, αποθήκες και καταστήματα. Διακρίνονται πάντως ειδικές περιοχές σε κάθε πόλη με εμπορικό, βιοτεχνικό και αργότερα βιομηχανικό χαρακτήρα. Η αγορά, περιοχή σαφώς ξεχωρισμένη από τις υπόλοιπες γειτονίες, διαφοροποιείται και στο επίπεδο της πολεοδομικής μορφολογίας με αυξημένη κατάτμηση γης και κτίσματα ειδικού χαρακτήρα όπου στεγάζονται

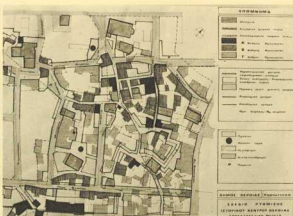
αναλαμβάνει τον επανασχεδιασμό της πόλης, επισημαίνει τη σημασία αυτής της λειτουργίας και τη αναπαράγει στο νέο σχέδιο, εξορθολογίζοντας τη χωροθέτηση και τη διάταξη της.

Η ακανόνιστη γεωμετρία των οικοπέδων, η οργανικότητα και η πολυπλοκότητα του ιστού της πόλης, ορίζουν μίαν ατέρμονη ποικιλία στη σχέση των κτισμάτων με τον δρόμο, στην αναλογία κτισμένων και ανοι-

1.5. Δρόμος στην Έδεσσα. Σχέδιο του Perilla, 1932 (Πηγή: Ανθολογία ελληνικής αρχιτεκτονικής επιμ. Ι. Δημηκόπουλος, ΥΠΕ, Αθήνα 1981).

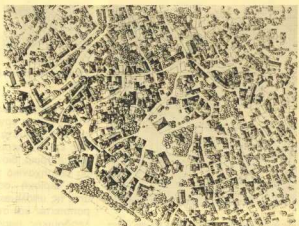
1.7. Βέροια. Συνακία Μαρμαριούτα. Σχέδιο προστασίας του ιστορικού κέντρου (Πηγή: Καλογήρου 1983).

1.8. Βέροια. Συνακία Κυριγιτίτσια. Σχέδιο προστασίας του ιστορικού κέντρου (Πηγή: Καλογήρου 1983)

2.1. Καστοριά, σχέδιο Ν.Κ. Μουτσάπουλου (1972)

2.2.α.β. Ξάνθη. Η παλιά πόλη. Ιδιωτικός και δημόσιος χώρος, διαστήση κτισμάτων και οργάνωση γειτονιών. (Δίπλωμα, εργασία Μ. Κολοκυθά και Α. Παρασκευοπούλου, Α.Π.Θ. 1986).

κτών χώρων, στην ιεράρχηση δημοσίων - ημιδημοσίων - ιδιωτικών χώρων, στις απεριόριστες παραλλαγές όγκου και έκτασης των οικοδομών. Η ενότητα του αστικού χώρου προκύπτει από την υποταγή των επί μέρους στοιχείων στον ιστό της πόλης. Ακόμη και τα δημόσια κτίρια σπάνια έχουν επιθλητικό χαρακτήρα. Στις περισσότερες περιπτώσεις τα κτίρια αυτά -λουτρά, τζαμιά, ναοί, συναγωγές, διδαστήρια, medrese, χάνια, μπεζεστένια- εντάσσονται διακριτικά στο σύνολο που διατηρεί τα μεσαιωνικά χαρακτηριστικά της πόλης. Μόνο μετά τον 18ο αιώνα, παρατηρείται η σταδιακή οικοδόμηση αρχοντικών (διοικήσις εμπόρων και στελεχών κατοίκησης) που αποκτούν αυτοτέλεια και όγκο, αλλά εξακολουθούν να εντάσσονται στις οικοδομικές νησίδες, καταλαμβάνοντας τα πιο χαρακτηριστικά σημεία τους. Η τυπολογία και μορφολογία των κατοικιών ξεκινά από τα ίδια πρότυπα και διαφοροποιείται μέσα σε μια μακρόχρονη εξελικτική διαδικασία. Το αστικό σκίσι προκύπτει από τη διαφοροποίηση και ένταξη των μεμονωμένων κτισμάτων στον αστικό ιστό. Η πολυαπόληξη και οι ιδιαίτερότητες δεν αναιρούν την κοινή προέλευση από τον παραδοσιακό τύπο, με δωμάτια εν σειρά, χαγιάτι, εσωτερική αυλή που αναπτύσσεται σε ένα ή δύο βασικούς ορόφους. Ο κτιριακός τύπος εξελίσσεται με γωνιακή ή και περικεντρητή διάρθρωση, το κλείσιμο της σάλας (χαγιάτι) και την προσθήκη περισσότερων βοηθητικών χώρων. Παρά τις διαφορές των υλικών κάθε περιοχής οι παρόμοιες μέθοδοι κατασκευής από μετακινούμενα συσέρχεται μαστών οδηγούν σε ενοποίηση του αστικού τοπίου. Είναι όμως δυνατό να διακρίνει κανείς με σαφήνεια τις γειτονιές κάθε εθνότητας από τα ιδιαίτερα τυπολογικά χαρακτηριστικά (ανοικτή - κλειστή) κάτοψη, εσωστρέφεια - εξωστρέφεια, ένταξη στον ιστό - αυτονομία) καθώς και από επί μέρους μορφολογικά στοιχεία.

Από την απαρίθμηση αυτών των χαρακτηριστικών, γίνεται φανερό ότι η ποιότητα των ιστορικών κέντρων των πόλεων στις οποίες αναφερόμαστε, απορρέει από τη συνολική αίσθηση ζωής που μεταφέρουν και όχι μόνο από την καλλιτεχνική αξία των μεμονωμένων κτισμάτων. Αυτά, αποκτούν ευρύτερη σημασία επειδή βρίσκονται ενταγμένα σ' ένα περιβάλλον που διασφείνει τη συλλογική μνήμη και μαρτυρεί τη συλλογική εμπειρία της κοινότητας.

Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι αποτέλεσμα μιας μακροαίωνα εξέλιξης των πόλεων στις οποίες αναφερόμα-

στε. Οι πόλεις, σύστημα σχεδόν «αυτορυθμιζόμενο» αποκτούν τη φυσική τους μορφή χωρίς την επέμβαση του κράτους σε μεγάλη κλίμακα. Πολύ αργά, μόλις στο τέλος του 19ου αιώνα, εμφανίζεται η πρώτη οργανωμένη ανοικοδόμηση, όταν νέες δραστηριότητες αναπτύσσονται στις οθωμανικές πόλεις σαν συνέπεια των εκουγχρονιστικών προσπαθειών της αυτοκρατορίας αλλά και της ευρωπαϊκής διείσδυσης. Στο διάστημα αυτό οι πόλεις αποκτούν νέα κτίρια για τις παραγωγικές, διοικητικές και κοινωνικές δραστηριότητες:

— Εταιρίες και ιδιώτες κτίζουν σιδηροδρομικούς σταθμούς, εργοστάσια, κτίρια τραπεζών, τελωνεία, κτήρια γραφείων. Οι λιμενικές εγκαταστάσεις εκσυγχρονίζονται.

— Κοινοτήτες και κεντρική διοίκηση κτίζουν διοικητήρια, σχολεία, εκκλησίες, νοσοκομεία και άλλα ιδρύματα.

— Συγχρόνως παρατηρείται για πρώτη φορά η εγκατάσταση της κατοικίας έξω από τα όρια του παραδοσιακού πυρήνα.

Αυτά τα κτίσματα ακολουθούν νέους αρχιτεκτονικούς τύπους με έντονα «εκλεκτικιστικές» και «δυτικές» μορφές, που εισάγουν στην πόλη νεωτερικές αντιλήψεις και έρχονται σε πλήρη αντίθεση με την τοπική μορφολογία καθώς και με τα χαρακτηριστικά των βυζαντινών και οθωμανικών κτισμάτων που διασείωνται. Εμφανίζεται λοιπόν το αποκαλούμενο «εγγενές κτίριο» (bâtiment nouveau), με μίαν αρχιτεκτονική που δεν θα προλάβει να αποκτήσει ενότητα ύψους και τυπολογική αυτοτέλεια, μέσα στην αναστάτωση που θα προκαλέσουν τα σοβαρά εθνικά και διεθνή γεγονότα της δεκαετίας 1910-1920.

Από το 1912 έως το 1940

Οι εκσυγχρονιστικές απόπειρες της τελευταίας περιόδου του Οθωμανικού κράτους, όσο κι αν επεδόρασαν στην οργάνωση και την αρχιτεκτονική των πόλεων δεν άλλαξαν ριζικά τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα. Με την ένταξη στο ελληνικό κράτος ξεκινά μια προσπάθεια αναμόρφωσης του οικιστικού πλέγματος του Βορειοελλαδικού χώρου, μέσα από την ίδρυση και τον επανασχεδιασμό μικρών και μεγάλων οικισμών. Αυτό συμβαίνει σε συνθήκες ανασυγκρότησης και αποκατάστασης της ενότητας του εθνικού χώρου και ενόσχησης της παρουσίας του ελληνικού στοιχείου, σε μια περίοδο γρήγορου εκκαπιταλισμού των παραγωγικών δομών και κοινωνικών σχέσεων του νεοελληνικού κράτους, ενώ ταυτόχρονα, δεκάδες χιλιάδες

πρόσφυγες έπρεπε όχι μόνο να στεγασθούν αλλά να αποκτήσουν μόνιμη εγκατάσταση.

Παρά το μικρό διάστημα της πολυτάραξης 25ετίας που μεσολάβει από την επέκταση των εθνικών συνόρων στο Βορειοελλαδικό χώρο μέχρι τον πόλεμο, οι προσπάθειες επέμβασης του ελληνικού κράτους στις βορειοελλαδικές πόλεις είναι εκτεταμένες, συστηματικές και κάποτε ιδιαίτερα αποτελεσματικές.

Σε μια πρώτη φάση του, που καλύπτει τη δεκαετία 1912-1922, οι Βορειοελλαδικές πόλεις αποτελούν σχεδόν αποκλειστικό αντικείμενο των πολεοδομικών ρυθμίσεων, των οποίων η έκταση και οι στόχοι καθορίζονται από την ρευστότητα που χαρακτηρίζει τα χρόνια αυτά ρευστότητα που επιβάλλει στις πολεοδομικές επεμβάσεις ένα χαρακτηριστικό και παραδειγματικό, θέτοντάς τες εκτός της πολεοδομικής πρακτικής που ισχύει στη νότια ελληνική επικράτεια. Οι ρυθμίσεις αυτές αναφέρονται σε διαφορετικά επίπεδα του οικιστικού πλέγματος και σε διάφορες κατηγορίες οικιστικών προβλημάτων: σχέδια πόλεων, επεμβάσεις σε ιστορικά κέντρα, οργάνωση δικτύου αγροτικών οικισμών.... Παρά τις επί μέρους διαφορές, οι ρυθμίσεις αυτές στο σύνολό τους εισάγουν και χρησιμοποιούν την πλέον σύγχρονη για την εποχή πολεοδομική τεχνολογία. Και ανεξάρτητα από την άμεση τύχη τους, από το κατά ποσο τελικώς υλοποιούνται ή όχι, αυτό που σίγουρα εγκαθιδρύεται είναι η αντίληψη και η χρήση της πολεοδομίας ως εργαλείου εκσυγχρονισμού. Αντίληψη και χρήση που συμπεριλαμβάνονται τόσο στην πρόθεση του νομοθέτη όσο και στην εφαρμογή της πολεοδομίας (ακόμη και στην πλέον εκπτώχουμένη εκδοχή της) όπως θεομορφωθούν κατά την επομένη φάση 1923-1940.

Οι παραπάνω επιλογές οικονομοφυλότα με θεαματικό τρόπο στις πολεοδομικές επεμβάσεις των Σερρών (1914-1920) και της Θεσσαλονίκης (1917), τα ιστορικά κέντρα των οποίων έχουν θία καταστραφεί από πυρκαγιές.

Οι Σέρρες υπερηλοήθηκαν στα 1913 κατά την υποχώρηση του βουλγαρικού στρατού και η ελληνική διοίκηση προχώρησε άμεσα στον επανασχεδιασμό της πόλης. Στην προσπάθειά της να υπερβεί τις μειωμένες δυνατότητες της τότε ισχύουσας νομοθεσίας, εισάγει ένα νεωτερικό εργαλείο, τον αστικό αναδομισμό και επιχειρεί να αντιμετωπίσει συνολικά τον οικισμό, να αποπροσωποποιήσει την σχεδιαστική διαδικασία και να παραμερίσει το ζήτημα των

2.3.α.6. Έδεσσα: Δρόμοι και πλατείες στις αρχές του αιώνα.

χρηματικών αποζημιώσεων - ιδιωτικών και δημοσίων. Επιτυγχάνει έτσι να αναδιοργανώσει την παραδοσιακή πόλη, καταθέτοντας ως τίμημα της γη του δημοσίου. Η χρήση του αναδάσμου, επιτρέποντας ριζικές αλλαγές σε σχέση με την υπάρχουσα «φυσική» μορφή, διατηρεί ως ένα σημείο την κοινωνική δομή της πόλης και δεν εξαλείφει πλήρως υπάρχοντα χαρακτηριστικά της κατάληψης του χώρου.

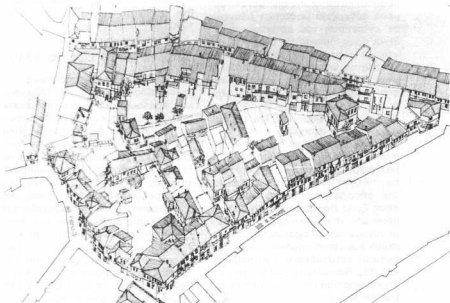
Ο επανασχεδιασμός της Θεσσαλονίκης συνδυάζεται με πολύ περισσότερες φιλοδοξίες και επιδιώξεις: Άσκηση πολιτικής στο εξωτερικό και στο εσωτερικό της χώρας, οικονομικός και κοινωνικός εκσυγχρονισμός μιας μακράννης κατάληψης του χώρου, ενδυνάμωση και ενίσχυση του ελληνικού στοιχείου και προσαρμογή της δομής της πόλης στις απαιτήσεις ενός οικονομικού κέντρου μιας ευρύτερης βαλκανικής ενδόχώρας. Ταυτόχρονα υιοθετούνται και αξιοποιούνται όλες οι νέες τεχνολογικές κατακτήσεις, τόσο στο επίπεδο του σχεδιασμού και της διαχείρισης του χώρου («νέα» πολεοδομία, τεχνικά εργαλεία και διαδικασίες, υπηρεσίες και όργανα εφαρμογής και ελέγχου) όσο και στο επίπεδο της κατασκευής (εισαγωγή, μπετόν), των μεταφορών (κίνηση με αυτοκίνητο) κλπ. Ακόμη, οι μέθοδοι της επέμβασης αλλάζουν: Η πολεοδομική επέμβαση σχεδιάζεται, διαφημίζεται και λειτουργεί σε επιχειρηματικές βάσεις, κινητοποιώντας

τόσο το διεθνές ενδιαφέρον όσο και τις οικονομικές δυνάμεις της πόλης, ή και άλλων ελληνικών περιοχών, για επενδύσεις.

Είναι σίγουρο ότι στην πρώτη αυτή φάση (1912-1922) η έμφαση δίνεται στον πολιτικό - εκσυγχρονιστικό χαρακτήρα των ρυθμίσεων και εκφράζεται με την κυριαρχία της ελληνικής παρουσίας με την ομογενοποίηση των εθνικοβηρσκευτικών ιδιαιτεροτήτων στους αστικούς ιστούς και

με την διατήρηση ενός δικτύου οικισμών ανοικτού προς τα Βαλκάνια και την Ανατολή.

Μετά το 1923, η ιδιαιτερότητα υποχωρεί και οι πειραματισμοί ατονούν καθώς τα προβλήματα της αστικοποίησης οξύνονται. Η διευθέτηση της εγκατάστασης των προσφύγων στις πόλεις, η εσωτερική μετανάστευση, ο εποικισμός της υπαίθρου, η αναδιάρθρωση του οικιστικού δικτύου στο πλαίσιο ενός κλειστού

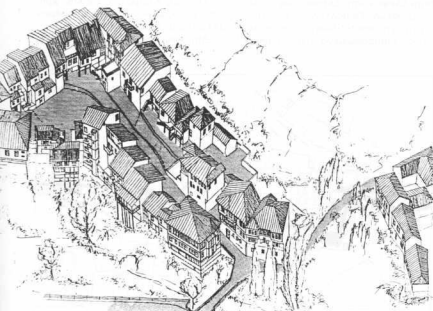
2.4. Βερίοι. Εβραϊκή συνοικία Μπαρμπούτα. Αξονομετρικό.

πλέον εθνικού χώρου, και οι αναγκαίες αναπροσαρμογές στους αστικούς ιστούς προωθούνται από τη θέσπιση μιας νέας ενιαίας πολεοδομικής νομοθεσίας (Ν.Δ. 1923, Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός, διατάξεις για την οριζόντια ιδιοκτησία κλπ) που επιλεκτικά χρησιμοποιεί στοιχεία από τους προηγούμενους πειραματισμούς της. Στα μεσοπολεμικά χρόνια εκπονούνται ρυμοτομικά σχέδια και καθορί-

ζονται όροι δόμησης για όλες σχεδόν τις πόλεις και τα μικρότερα αστικά κέντρα. Τα σχέδια αυτά είναι συνήθως απλά, στοιχειώδη τοπογραφικά διαγράμματα με περιορισμένες διανοίξεις δρόμων, που απλώς εκλογικεύουν τις κύριες διαδρομές του υπάρχοντος ιστού, ενώ ο ορθογώνιος κανάβος αποτελεί τη βάση όλων των πολυριθμων σχεδίων επεκτάσεων, μεγάλης κλίμακας. Η προσαρμογή στις

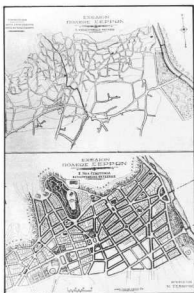
τοπικές ιδιομορφίες, στο καθεστώς διαίρεσης της αστικής γης, στη μορφολογία του εδάφους, είναι ελάχιστη. Αυτή ακριβώς η ακαμψία και η αγνόηση σε μεγάλο βαθμό των τοπικών ιδιαιτεροτήτων είναι ένας παράγων ανασταλτικός στη γρήγορη και συνολική υλοποίηση των σχεδίων. Εξάλλου ο Β' παγκόσμιος πόλεμος αλλά και τα πολιτικά γεγονότα που προηγήθηκαν, ανέβαλαν και τροποποίησαν τις προθέσεις και τα οράματα των εμπνευστών αυτής της πολιτικής.

2.5. Νάουσα. Συνοικία Αλώνια. Αξονομετρικό (Διπλμ. εργασία Κ. Τερζόδη, Ν. Τσιθόγλου, Ε. Χαρολαμπή Α.Π.Θ. 1986)

Μεταπολεμική περίοδος

Τα ρυμοτομικά σχέδια του μεσοπολέμου δεν άρχισαν ουσιαστικά να εφαρμόζονται παρά μετά το 1950 στα μεγάλα αστικά κέντρα και σταδιακά, στις επόμενες δεκαετίες του 60 και του 70, στις μικρότερες πόλεις. Τα σχέδια αυτά δέχθηκαν κατά τη μεταπολεμική περίοδο της ραγδαίας αστικοποίησης διαδοχικές επεκτάσεις και σωρεία τροποποιήσεων, παρέμειναν όμως (ακόμη και στην περίπτωση του μεσοδικότατου ανασχεδιασμού της Θεσσαλονίκης) καταστροφικά αδιάφορα ως προς τον υφιστάμενο πολεοδομικό ιστό και τον αρχιτεκτονικό πλούτο των πόλεων, όπου τέτοια χαρακτηριστικά εξακολουθούσαν να επιβιώνουν παρά τις πυρκαγιές, τη φθορά του χρόνου ή τις καταστροφές του πολέμου. Στην Εικόνα 2.5 ο Β' παγκόσμιος πόλεμος.

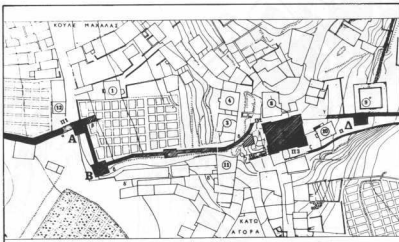
2.6. Σέρρες 1913-1920. Παραδοσιακά πολεοδομικά ιστός και το σχέδιο που εφαρμόστηκε.

κατασκευάστηκε στο μεγαλύτερο μέρος του το σημερινό απόθεμα των κατοικιών και των άλλων κτιρίων, ανατράπηκε η ισορροπία του αστικού χώρου με την απεριόριστη επέκταση των πόλεων, διανοιχθήκαν δρόμοι, ευθυγραμμίσθηκαν οικοδομικές γραμμές, άλλαξε δραματικά η κλίμακα των υψών και των όγκων του κτισμένου χώρου. Τα νέα δομικά υλικά και οι νέες κατασκευαστικές τεχνικές επιβλήθηκαν γρήγορα, εκτοπίζοντας σχεδόν ολοκληρωτικά την παραδοσιακή κατασκευή. Το «λεξιλόγιο» και η τυπολογία της αρχιτεκτονικής των σημερινών πόλεων, χωρίς συνέχεια και σχέση με την αρχιτεκτονική που προηγήρε, προέκυψε κάτω από τις πιέσεις ενός «λειτουργισμού» απογυμνωμένου από αναζητήσεις, χωρίς άλλες προθέσεις πέρα από τη φθηνή κατασκευή, την εξάντληση της υπερβολικά υψηλής επιτρεπόμενης δόμησης και την κάλυψη που απαιτούσαν οι ασφυκτικοί οικοδομικοί κανονισμοί. Η γη, και ιδιαίτερα το αστικό οικοπέδο, με απόλυτα κατοχυρωμένο το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, με αυξημένους συντελεστές δόμησης και μέσα σε συνθήκες με έντονη ζήτηση στέγης, απέκτησε τεράστια αξία και η εκμετάλλευσή της δημιούργησε τον δυναμικότερο κλάδο της ελληνικής οικονομίας. Μια σειρά συγκυριών - βεσμικών (οριζόντια ιδιοκτησία, ΓΟΚ), - οικονομικών (κινητοποίηση μικρών αποταμιεύσεων, έλλειψη ενδιαφέροντος του μεγάλου κεφαλαίου) - κοινωνικών (μεγάλη ζήτηση στέγης, πλήθος μικρών αστι-

κών οικοπέδων) και τεχνικών («συμβατική» εφαρμογή του μετρίων, απλές οικοδομικές κατασκευές) - ευνόησαν την ανάπτυξη μιας εκτεταμένης ιδιωτικής ανοικοδόμησης. Επικρατεί ο κατακερματισμός σε έργα μικρής κλίμακας αναδεικνύοντας το σύστημα της «αντιπαροχής» στα μεμονωμένα οικοπέδα ως κυρίαρχο και σχεδόν αποκλειστικό μηχανισμό. Παράλληλα η δραστηριότητα των κρατικών φορέων και της τοπικής αυτοδιοίκησης οδηγεί έμμεσα στη συστηματική καταστροφή των ιστορικών κέντρων μέσω των δημοσίων έργων, των ρυμοτομήσεων, των διανοσιών, των απαλλοτριώσεων κλπ. Οι πιέσεις στα ιστορικά κέντρα των πόλεων, στα μεμονωμένα κτίσματα και στις περιοχές κατοικίας που είχαν μείνει από προηγούμενες εποχές ήταν καταστροφικές. Απουσίασε πλήρως η κρατική πολιτική για τον χειρισμό της κληρονομημένης πόλης, ενώ η ιστορική μνήμη στα νεοσχηματιζόμενα κοινωνικά στρώματα είχε υποχωρήσει, σχεδόν εφρανασθεί, κάτω από την κυριαρχία των καταναλωτικών αξιών ή των πιστικών αναγκών στέγησης. Άλλοι λόγοι, τυχαίοι ή συγκυριακοί, διέσωσαν σχεδόν από λάθος πολεοδομικά σύνολα ή μεμονωμένα κτίσματα, και γι' αυτό όχι πάντα τα σημαντικότερα. Έτσι η ακαμψία των αρχικών σχεδίων δεν επέτρεψε την εφαρμογή τους στα σημεία εκείνα όπου η διάσταση των προτεινομένων χαράξεων με την υπάρχουσα ρυμοτομία ήταν μεγάλη. Πολλά σύνολα διασώθηκαν ακριβώς χάρη στην άγνοια ή την υπεροψία των συντακτών τους, που παρέλειψαν την έκταση των απαλλοτριώσεων. Παράλληλα η κατάτμηση της γης και το ιδιοκτησιακό καθεστώς, διαμορφωμένα στη διάρκεια

γενεών, αλλά επίσης και προβλήματα τίτλων ιδιοκτησίας, οφειλόμενα στην πολυεθνική σύνθεση της παραδοσιακής πόλης, κράτησαν τμήματα γης και κτίσματα έξω από την αγορά οικοπέδων. Ακόμη, η υψηλή τιμή της γης δεν επέτρεψε τις εκτεταμένες απαλλοτριώσεις για την εφαρμογή της εγκριμένης ρυμοτομίας, ενισχύοντας έτσι την ανταγή του παλιού-κοινού αστικού ιστού της «βαλκάνιας» πόλης απέναντι στις πιέσεις της κατασκευαστικής βιομηχανίας. Τέλος, σε άλλες περιπτώσεις η ιστορική επιμονή του κέντρου, όπως το παραδοσιακό εμπόριο, εξασφάλισε όχι μόνο τη διατήρηση στοιχείων της παλιότερης δομής της πόλης, αλλά επίσης την επιβίωση των κελυφών. Χάρης λοιπόν σ' αυτές τις «δυσλειτουργίες» της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας και τη συνέχεια ενός μακράν πολεοδομικού συστήματος, διασώθηκαν ορισμένα στοιχεία της παλιότερης πόλης και του ιστορικού της κέντρου (εκτός βέβαια από τα μνημεια αρχαιολογικού ενδιαφέροντος) που αφορούν:

- Τη γεωμετρία της κατάτμησης της αστικής γης (μορφή οικοπέδων και οικοδομικών υψώδων).
- Τη συνέχεια στη χωροθέτηση ορισμένων λειτουργιών στον αστικό χώρο.
- Τμήματα του αστικού ιστού: Εμπορικούς δρόμους, ενόχθητες κατοικίες, ημιδημόσιους χώρους, πλατείες, περάσματα παράλληλα με το θερμοθετημένο δίκτυο δρόμων.
- Ομάδες κτισμάτων ειδικής χρήσης, χωρίς μεμονωμένα ενδιαφέρον αλλά σημαντικά ως σύνολα.
- Δημόσια κτίρια και ιδρύματα της

2.7. Κατερίνη: παλιός και νέος ιστός στην περιοχή του τείχους (Πηγή: Μουτσόπουλος 1972).

τελευταίες περιόδους της τουρκικής διοίκησης που χρησιμοποιήθηκαν από το ελληνικό κράτος για συναφείς ή και διαφορετικές λειτουργίες.

— Βιομηχανικά και βιοτεχνικά κτίρια.

— Μεμονωμένα κτίσματα, διάσπαρτα στην πόλη.

Η πολιτική για την προστασία και τη διατήρηση

Στα σχέδια της πρώτης περιόδου μετά την απελευθέρωση, η διατήρηση των κτισμάτων των παρελθόντων προβλέπεται σε εξαιρετικές περιπτώσεις και αφορά μόνο τα ιδιαίτερα σημαντικά μνημεία της αρχαίας και βυζαντινής Ελλάδας. Τα μνημεία της τουρκοκρατίας θεωρούνται λιγότερο ενδιαφέροντα και τα οθωμανικά κτίσματα εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων καταδικάζονται στην καταστροφή. Η δομή της βορειοελλαδικής πόλης, οι φυλετικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες των συνοικιών, η πολλαπλότητα και πολυπλοκότητα των διαδρομών, θεωρούνται χαρακτηριστικά της «τουρκόπολης» που πρέπει να εξελιφθούν. Η διατήρηση των ελαχίστων μνημείων αποκτά μωσαϊκό χαρακτήρα, καθώς επιδιώκεται η «ανάδειξη» και η «απελευθέρωση» τους από τον ιστό της πόλης. Αυτή η αντίληψη οδηγεί σε σημαντική μεταβολή του χαρακτήρα των κτισμάτων αυτών, που ήταν ενταγμένα διακριτικά μέσα στον αστικό χώρο, χωρίς πάντα να προβάλλονται σε διακεκριμένες θέσεις.

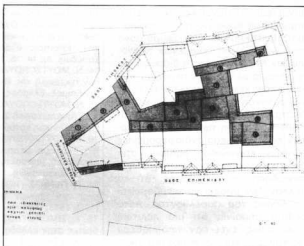
Η έντονη ανάπτυξη των μεταπολεμικών χρόνων είχε ιδιαίτερα αρνητικά αποτελέσματα πάνω στα μνημεία και

στα οικιστικά σύνολα. Τα ειδικά προβλήματα των αστικών κέντρων της Βόρειας Ελλάδας, που χαρακτηρίζονται από τη μακροχρόνη ιστορική συνέχεια, τη συνεχή αστική λειτουργία, τη σημερινό δυναμισμό, διαφέρουν από τα αντίστοιχα των μικρών ιστορικών οικισμών, ιδιαίτερα των παραθαλασσίων, που κινδυνεύουν κυρίως από την υπέρμετρη τουριστική αξιοποίηση. Παρά την αναφιλόθητη πρόοδο των τελευταίων χρόνων που εκφράζεται και στο Σύνταγμα του 1975, το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο παραμένει άκαμπτο και ανεπαρκές. Οι νόμοι 5351/1932 «περί αρχαιοτήτων» και 1469/1950 «περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830» αποτελούν και σήμερα το βασικό πλαίσιο για την προστασία, συντήρηση και αναθίωση των μνημείων και οικιστικών συνόλων. Φυσικά αυτοί οι νόμοι μόνο έμμεσα αναφέρονται στην κλίμακα της πόλης και του οικιστικού συνόλου, ενώ το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο μεμονωμένο κτίσμα. Με βάση αυτό το πλαίσιο έχουν κηρυχθεί από το Υπουργείο Πολιτισμού διατηρητέα κτίσματα σε ορισμένες βορειοελλαδικές πόλεις. Οι πρόσφατες πολεοδομικές διατάξεις και ρυθμίσεις που αφορούν τα παραδοσιακά κτίσματα στο Γενικό Οικοδομικό Κανονισμό του 1973 (ΝΔ 8/1973) και στο ΓΟΚ του 1985 (άρθρο 4) δεν είχαν ευρεία εφαρμογή, ενώ ο Ν. 1337/83 δεν έχει ακόμη δοκιμαστεί στην πράξη. Επιτρέπουν βέβαια τη σύνταξη μελετών για τα ιστορικά τμήματα των οικισμών, παρέχοντας τη δυνατότητα εφαρμογής ειδικών προδιαγραφών, την αλλαγή των υπαρχόντων ρυμοτομικών σχεδίων και την οργανική ενέση

των νέων κατασκευών. Παρ' όλα αυτά η συμπαρέση στον αστικό χώρο μνημείων του αρχαίου, βυζαντινού, οθωμανικού και νεωτέρου παρελθόντος, που ανήκουν στη δικαιοδοσία διαφορετικών υπηρεσιών και φορέων με αλληλοεπικαλυπτόμενες αρμοδιότητες δυσχεραίνει την εφαρμογή ολοκληρωμένων προγραμμάτων προστασίας. Κατά συνέπεια, η διατήρηση μνημείων και συνόλων δεν είναι ευχερής με το υφιστάμενο θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο, παρά μόνο κατά τρόπο τυχαίο και αποσπασματικό.

Η συνηθισμένη αντιμετώπιση εστιάζεται στη διατήρηση μεμονωμένων κτισμάτων - κατά κανόνα σημαντικών μνημείων - αγνοώντας το ευρύτερο περιβάλλον τους. Αυτή η πολιτική συνεπάγεται ουσιαστικά την καταστροφή του ιστορικού πολεοδομικού συνόλου επιφέροντας την αναδιάρθρωση του ιστού (διανομές, ευθυγραμμισίες), την τακτοποίηση των οικοπέδων, την ανοικοδόμηση με εντατική εκμετάλλευση της γης και την «ανάδειξη» των διατηρητέων κτισμάτων. Στην καλύτερη περίπτωση αυτό εκφράζεται με την «προβολή» και την «αποστείρωση» του μοναδικού μνημείου μέσα σε ανοικτό χώρο πρασίτου, ενώ συχνότερα το οικοδόμημα αμψιτέτακτα μεταξύ των γειτονικών κτιριακών όγκων, που επιβάλλονται με το μέγεθος και τη διαφορετική γεωμετρική οργάνωση.

Πέρα από αυτή τη γενικά ισχύουσα πρακτική, ελάχιστα είναι οι περιπτώσεις ευρύτερων πολεοδομικών ρυθμίσεων. Το παράδειγμα της Άνω Πόλης της Θεσσαλονίκης είναι, κατά την άποψή μας, αμφιλεγόμενο για τους ακόλουθους λόγους: Οι ειδικοί όροι δόμησης στη μεγαλύτερη έκτα-

2.8. Θεσσαλονίκη, Άνω Πόλη. (α) Αποτύπωση παραδοσιακού οικοδομικού τετραγώνου και (β) Πρόταση για την ανοικοδόμησή του (Πηγή ΥΔΕ 1979).

ση του οικισμού δεν εφευρέθηκαν από τις γενικότερες προδιαγραφές της εντατικής εκμετάλλευσης της αστικής γης, με αποτέλεσμα την πυκνοδομήση με το γνωστό σύστημα της αντιπαροχής. Η παραδοσιακή ποικιλία στην τυπολογία του αστικού χώρου αντικαθίσταται από μια συμβατική διάταξη οικοδομών στραμμένων προς το δρόμο με ελάχιστους εσωτερικούς ακάλυπτους χώρους. Η μόνη σχέση με το παρελθόν εντοπίζεται στα εξωτερικά μορφολογικά χαρακτηριστικά των οικοδομών, οι οποίες, παρά τις «νεοπαραδοσιακές» όψεις τους, ακολουθούν τη γενική οργάνωση του μοντέλου της μεταπολεμικής πολυκατοικίας. Έμφαση στις συνολικές πολεοδομικές ρυθμίσεις δίνεται στην ενδιαφέρουσα μελέτη του Τεχνικού Επιμελητηρίου (Τμήμα Ανατολικής Μακεδονίας) για την συνοικία Παναγία της Καβάλας (1980-81) όπως και σε νεότερες προτάσεις για τα οικιστικά σύνολα της Βέροιας και της Νάουσας. Η διατήρηση των μεμονωμένων κτιριακών συνδυάσεων με την αναβίωση του ρυθμιστικού σχεδίου και την αποκατάσταση τμημάτων του αρχικού ιστού της πόλης, ενώ οι νέες κατασκευές προτείνονται προσαρμοσμένες στην ιστορική τυπολογία του αστικού χώρου.

Προϋποθέσεις και στόχοι μιας πολιτικής για ολοκληρωμένη διατήρηση είναι να επεκταίνεται η μελέτη στο σύνολο των πολεοδομικών προβλημάτων (χρήσεις γης, κυκλοφορία αστικής σχεδιασμός, ειδικοί όροι δόμησης και αποκατάστασης κλπ.). Επισημαίνεται ότι μια τέτοια πολιτική έχει πιθανότερες επιτυχίες μόνο αν ληφθούν σοβαρά υπ' όψιν οι κοινωνικοί παράγοντες (διατήρηση αρχικής κοινωνικής δομής, πολιτική και στέγασης) και εφ' όσον εδρασηθεί η αναγκαία κοινωνική συνείδηση. Η συνείδηση αυτή είναι σημαντικό όρος για την υλοποίηση μιας πολιτικής που δεν αφορά μόνο την αναστήριξη ορισμένων προνομιωτικών κτιρίων, αλλά τη διάσωση και προστασία ολόκληρων περιοχών των ιστορικών κέντρων των πόλεων. Είναι σημαντικό ότι η ολοκληρωμένη διατήρηση δεν νοείται χωρίς αποφασιστική ευθύνη των Δημοτικών Αρχών και των άμεσα ενδιαφερομένων τοπικών κοινωνικών ομάδων, στις οποίες δεν υπάρχει ανεπιτυχημένη ο συνείδηση του γεγονότος, ότι το μέλλον δεν μπορεί να οικοδομηθεί σε βάρος του παρελθόντος. Αυτό βέβαια σημαίνει ότι μια πολιτική προστασίας έχει σαν προϋπόθεση τις κρίσιμες και αναγκαίες πολιτικές επιλογές, που περιλαμβάνουν την αναγκαία αναπροσαρμογή των θε-

σμικών και διοικητικών μέτρων, την εξασφάλιση επαρκούς χρηματοδότησης και την προώθηση της παιδείας στους σχετικούς τομείς.

Βιβλιογραφία

1. J. ANCEL (1930), La Macédoine. Son évolution contemporaine, Paris, Librairie
2. Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ (1974/1, 1976/2, 1968/3), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Θεσ/νίκη
3. Κ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ (1980), Οικονομική λειτουργία του Μακεδονικού και Θρακικού χώρου στα μέσα του 19ου αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπόρου, Μακεδονική βιβλιοθήκη Θεσ/νίκη
4. V. BERARD (1896), La Macédoine,
5. Β. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ (1973), Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εθελγιά Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη
6. Β. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ (1983), Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη
7. Ζ. ΓΖΑΛΝΙΔΗΣ (1982), Ξάνθη 1870-1940. Εικόνες και μαρτυρίες από την ιστορία της Ξάνθης
8. Α. ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ - ΓΕΡΩΛΥΜΠΟΥ (1985), Επανασχεδιασμός και ανακόδοση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Επιστημ. Επετηρίδα Πολυτεχνικής Σχολής, παράρτ. 31, τόμ. Θ. Θεσσαλονίκη
9. Α. ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ - ΓΕΡΩΛΥΜΠΟΥ, Κ. ΚΑΥΚΟΥΡΑ, Ν. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, Ν. ΠΑΡΑΜΙΚΟΣ, Β. ΧΑΣΤΑΓΙΟΥ (1985), «Πόλη και Πολεοδομία στη Βόρεια Ελλάδα μετά το 1912 - Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας Νεοελληνική πόλη, Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος, Αθήνα, σ. 397-421.
10. Ν. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ (1983), «Το ιστορικό κέντρο της Βέροιας» - Πόλη και περιφέρεια τ. 8. Θεσσαλονίκη
11. Ν. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ, Μ. ΝΟΜΙΚΟΣ (1985), «Η Νάουσα της Μακεδονίας. Από την αυτόνομη κοινότητα της τουρκοκρατίας στη νεοελληνική δημοκρατική πόλη» - Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας Νεοελληνική πόλη, Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό κράτος, Αθήνα, σ. 257-271.
12. Κ. ΜΟΖΚΩΦ (1973), Θεσ/νίκη 1700-1912, Τομή της μεταπρακτικής πόλης,
13. Ν. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ (1938, 1939, 1940), «Η Ελλάς κατά τον Εθελγιά Τσελεμπή» - Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, Αρ.14, 15, 16.
14. Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ (1967), Η λαϊκή αρχιτεκτονική της Βέροιας, Αθήνα, Τεχ. Έπιμ. Ελλάδος
15. Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ (1971) Μακεδονική Αρχιτεκτονική Συμβολή στη μελέτη της ελληνικής κατοικίας, Θεσσαλονίκη
16. Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, (1972), Καστοριά, Λεύκιμμα. Ιστορική χωροταξική πολεοδομική, μορφολογική μελέτη Καστοριάς, Θεσσαλονίκη
17. Π. ΠΕΝΝΑΣ (1938) Ιστορία των Σερρών των χρόνων της Τουρκοκρατίας (1383-1913), Αθήνα.
18. Κ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ (1975) Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Αθήνα
19. Κ. ΤΑΛΙΔΗΣ (1974) Οι συντηγίες και τα επαγγέλματα στην Έδεσσα την περίοδο της τουρκοκρατίας, Έδεσσα.

20. Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗΣ (1924) Ιστορία της πόλεως Νάουσας, Έδεσσα
21. Ε. ΣΤΟΥΓΙΑΝΝΑΚΗΣ (1932), Έδεσσα ή μακεδονική εν τη ιστορία Θεσ/νίκη
22. ΤΕΕ Ανατ. Μακεδονίας - Θράκης, (1980) Ρυθμιστική μελέτη Παναγίας Καβάλας
23. Ν. ΤΟΔΟΡΟΥ (1983), The Balkan City, 1400-1900, Univ. of Washington Press.
24. ΥΔΕ (1979), Άνω Πόλη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη
25. Γ. ΧΙΟΝΙΔΗΣ (1960/1, 1970/2) Ιστορία της Βέροιας, Βέροια, Θεσσαλονίκη

The Historic Centers of Northern Greek Towns and the Post-War Town-Rebuilding

A. Gerolymou - N. Kalogirou - N. Paramichos - V. Hastingioug

Within the borders of the modern Greek state, the towns of Northern Greece present a series of peculiarities especially obvious in their historic centers. These peculiarities have affected the later architectural formation of the towns and their town-planning; therefore, they demand a specific approach towards their architectural heritage, based on the understanding and interpretation of their history. The geographic position of these towns in the Balkans and their delayed, for almost a century, detachment from the Ottoman empire (compared to the towns of Southern Greece) have been considered as the basic reasons for their peculiar development and their common characteristics. These common traits are searched and evaluated in this article; furthermore, what is also examined is the impact on these traits of the modernization and reformation efforts of the Ottoman empire in the late nineteenth century and of the Greek state in the interval between the two Wars.

After 1923 the towns of Northern Greece are not any more exclusively subjected to the town-planning experiments of the Greek state, but they are controlled by a common town-planning legislation. The great needs created by the refugees settlement in urban and rural areas, the interior emigration and the reorganization of the national housing network, led to a general, superficial and flat handling of these towns. However, the simple layout of streets in any expansion plan and the typified rationalization of the traditional town-planning elements, as they are drawn in the 1930's, must not be held responsible for the present situation. This was caused in the 1960's, when the well known procedure of building production was established and prevails since then.